

تاریخ مذاہب اسلامی

قم، پردیسان، رویه روی مسجد امام صادق (علیه السلام)، دانشگاه ادیان و مذاهب.

تلفن: ۱۳-۰۲۵-۳۲۸۰۲۶۱۰، ۰۲۵-۳۲۸۰۳۱۷۱

تلفکس مرکز بخش و فروش: ۰۲۵-۳۲۸۰۶۶۵۲

@Libadyan

فروشگاه اینترنتی:

@ketabsara_adyan

www.Adyanpub.com

تاریخ مذاهب اسلامی

- مؤلف: محمد ابوزهره
- مترجم: علیرضا ایمانی
- ناشر: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب
- نوبت چاپ: چهارم، تابستان ۱۴۰۲
- طراح: مهدی محمدی شجاعی، شهرام بردبار
- چاپ: موسسه بوستان کتاب
- شمارگان: ۵۰۰ نسخه
- مرجع قیمت: وبسایت رسمی انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب
- شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۰۹۰-۰۳-۱

(کلیه حقوق محفوظ و مخصوص ناشر است)

تکثیر، انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه (از قبیل چاپ، فتوکپی، الکترونیکی، صوت و تصویر) بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع و پیگرد قانونی دارد.

تاریخ مذاہب اسلامی

محمد ابوزہرہ

ترجمہ علیرضا ایمانی

اشرافیت انکشاف اور ایمان مذاہب

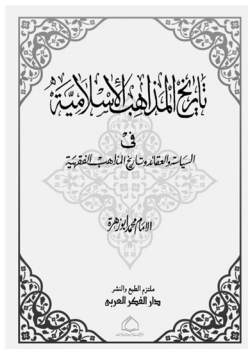
معاونت ٹرو، شی

۱۴۰۲

این اثر ترجمه‌ای است از:

تاریخ المذاهب الاسلامیه

محمد ابوزهره (دارالفکر العربی، ۱۹۹۶)

Abu Zahrah, Mohammad

ابوزهره، محمد، ۱۸۹۸-۱۹۷۴م.

تاریخ مذاهب اسلامی / مؤلف محمد ابوزهره؛ مترجم علیرضا ایمانی. قم: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۸۴.

۴۰۷ص - (دانشگاه ادیان و مذاهب؛ ۲۳)

ISBN: 978-964-8090-03-1

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

عنوان اصلی: تاریخ المذاهب الاسلامیه.

چاپ: چهارم تابستان ۱۴۰۲

کتابنامه به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. اسلام __ فرقه‌ها. الف. ایمانی، علیرضا، ۱۳۳۹، مترجم. ب.

دانشگاه ادیان و مذاهب. ج. عنوان.

۲۰۴۱ ت ۳۸۷ الف / ۲۳۶ BP

۲۹۷۷-۸۴م

۲۹۷/۵

کتابخانه ملی ایران

سخن ناشر

یکی از مهم‌ترین فواید مطالعه و بررسی مذاهب اسلامی برطرف شدن بسیاری از تلقی‌های نادرست و سوء تفاهم‌هایی است که امروزه - همانند دوره‌های پیشین - دامن‌گیر بسیاری از مسلمانان است. طبیعتاً اگر این مطالعه بر پایه‌ی متون اصلی مذاهب استوار باشد، دقیق‌تر و راهگشاتر خواهد بود.

کتاب حاضر کوشیده است تا گزارشی از مذاهب اسلامی ارائه کند. هرچند عواملی همچون گستردگی مذاهب اسلامی، مطالعات گسترده و چندجانبه‌ی مؤلف، مختلف بودن موضوعات آثار او و ... باعث شده است که او در این امر چندان موفق نباشد؛ اما به هر حال در دوره‌ای که این اثر به رشته‌ی تحریر در آمده و حتی تا دوران حاضر، کتاب او بر بسیاری از دیگر آثاری که در این زمینه نوشته شده است، ترجیح دارد.

محمد ابوزهره، که از طلایه‌داران تقریب بین مذاهب است، کتاب خود را در دو بخش تألیف کرده است: بخش نخست مذاهب کلامی، و بخش دوم مذاهب فقهی که از بخش اول طولانی‌تر و مفصل‌تر است.

از سعی و تلاش آقای علیرضا ایمانی در برگردان بخش نخست این کتاب کمال تشکر و قدردانی را کرده، امیدواریم که ارائه‌ی این اثر گامی هرچند کوچک در راه شناساندن هرچه بیشتر مذاهب اسلامی به شمار آید.

معاونت پژوهشی

مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب

فهرست

۹	مقدمه مترجم
۱۵	مقدمه
۱۷	پیش‌گفتار
۱۷	اختلافات فکری میان مردم
۲۲	عوامل اختلاف میان مسلمانان
۳۱	گستره اختلاف در میان مسلمانان
۳۷	بخش اول: دسته‌ها و گروه‌های سیاسی
۳۹	مقدمه
۵۹	۱. شیعه
۵۹	نگرشی کلی به شیعه
۶۷	فرقه‌های مذهب شیعه
۶۷	سبأیه
۶۹	غرابیه
۷۱	کیسانیه
۷۵	زیدیه
۸۲	امامیه (اثنا عشریه)
۹۲	اسماعیلیه
۱۰۱	۲. خوارج
۱۱۰	عقاید مشترک فرقه‌های خوارج
۱۲۲	فرقه‌های خوارج

۱۲۲	ازارقه
۱۲۵	نجدات
۱۲۷	صفریه
۱۲۸	عجارده
۱۲۹	اباضیه
۱۳۱	فرقه‌هایی از خوارج که مسلمان به شمار نمی‌آیند
۱۳۳	۳. اهل سنت و مسئله خلافت
۱۳۴	[شرط اول]: قرشیت
۱۳۸	[شرط دوم]: بیعت
۱۴۱	[شرط سوم]: شورا
۱۵۰	[شرط چهارم]: عدالت

۱۶۳	بخش دوم: مذاهب اعتقادی
۱۶۵	پیش‌گفتار
۱۷۷	۱. جبریه
۱۹۱	۲. قدریه
۲۰۵	۳. مُرجئه
۲۱۳	۴. معتزله
۲۶۷	۵. اشاعره
۲۸۹	۶. ماتریدیه
۳۱۱	۷. سلفیان
۳۴۵	۸. مذاهب جدید
۳۴۷	۱. آیین وهابیت
۳۵۱	۲. آیین بهائیت
۳۶۵	۳. قادیانیه
۳۸۱	نمایه

مقدمه مترجم

آشنایی با تاریخ مذاهب اسلامی و ریشه‌یابی علل و انگیزه‌های پیدایش آنها از مهم‌ترین موضوعات دانش فرقه‌شناسی و علم «ملل و نحل» است که پژوهندگان این رشته از آن بی‌نیاز نیستند. بدین منظور عالمان این فن از قرن‌های نخستین تا به امروز در این زمینه پژوهش‌های پراچ و تألیفات ارزشمندی انجام داده‌اند که با توجه به سیر تاریخی به عنوان نمونه می‌توان به کتاب‌های ذیل اشاره کرد:

۱. المقالات، زرقان (م. نیمه اول قرن سوم)؛
۲. المقالات، ابو عیسی و راق بغدادی (م. ۲۴۷ ق)؛
۳. مسائل الامامة، ناشئ اکبر (م. ۲۹۳ ق)؛
۴. المقالات، ابوالقاسم بلخی (م. حدود ۳۰۰ ق)؛
۵. المقالات و الفرق، سعد بن عبدالله اشعری (م. ۲۹۹ - ۳۰۱ ق)؛
۶. فرق الشیعة، حسن بن موسی نوبختی (م. ۳۰۰ - ۳۱۰ ق)؛
۷. المقالات فی اصول الدیانات، ابوالحسن مسعودی (م. ۳۴۵ ق)؛
۸. التبینة و الرد، ملطی (م. ۳۷۷ ق)؛
۹. التمهید، قاضی ابوبکر باقلانی (م. ۴۰۳ ق)؛
۱۰. الفرق بین الفرق، عبدالقاهر بغدادی (م. ۴۲۹ ق)؛

۱۱. الفصل، ابن حزم (م. ۴۵۶ ق)؛

۱۲. التبصیر فی الدین، ابوالمظفر اسفراینی (م. ۴۷۱ ق)؛

۱۳. بیان الأدیان، محمد حسین علوی (م. بعد از ۴۸۵ ق)؛

۱۴. الملل و النحل، عبدالکریم شهرستانی (م. ۵۴۸ ق).

از آنجاکه بازشناسی این فرقه‌ها و انشعاب‌های فراوان آنها نیازمند انجام پژوهش‌هایی نوین در عصر حاضر است، در دهه‌های اخیر برخی پژوهشگران اسلامی و حتی مستشرقان به این مهم همت گماشته و آثار شایان تقدیری از خود به جای گذاشته‌اند. در این میان، کتاب تاریخ المذاهب الاسلامیه به قلم دانشمند فقه‌شناس و فرقه‌نگار مصری محمد ابوزهره به دلیل جامعیت و گستردگی مباحث و تحلیل‌های علمی، اهمیت بیشتری یافته و امروزه به عنوان یک متن قابل استناد در مراکز علمی جهان اسلام پذیرفته شده است. از آنجاکه زبان این کتاب عربی است و بسیاری از دانش‌پژوهان فارسی‌زبان توان استفاده از متن اصلی آن را ندارند، مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب بر آن شد تا با ترجمه آن، بر گستره بهره‌مندی از این کتاب بیفزاید.

مؤلف این کتاب، محمد بن احمد بن مصطفی معروف به ابوزهره، در سال ۱۳۱۶ ق در استان غربیه مصر متولد شد؛ وی پس از تحصیل مدارج علمی در مراکز آموزش عالی مصر همچون دانشکده‌های اصول دین و حقوق، به مراتب گوناگون علمی دست یافت و سرانجام به ریاست گروه شریعت نایل گردید و در اواخر دهه پنجاه میلادی در ۶۱ سالگی بازنشسته شد و به عضویت «مجمع البحوث الاسلامیه» دانشگاه الازهر مصر درآمد. مؤلف سرانجام پس از عمری تلاش در راه نشر معارف اسلامی در ۷۷ سالگی آخرین تألیف خود، تفسیر قرآن کریم، زهرة التفاسیر، را ناتمام گذاشت و به دیار باقی شتافت.^۱

بیش از چهل تألیف ارزشمند از وی به یادگار مانده است که بعضی از آنها به زبان‌های دیگر نیز ترجمه شده و برخی نیز مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. آثار او در موضوع‌های فقه، اصول، تاریخ، رجال، کلام، علوم قرآنی، و نیز مسائل سیاسی-اجتماعی عصر حاضر از تنوع خاصی برخوردار است؛ اما اصلی‌ترین موضوع کتاب‌های ابوزهره فقه است. بخشی از این کتاب‌ها متون تدریسی وی بوده که بعدها به صورت کتاب عرضه شده است. بخشی از آثار مؤلف نیز در زمینه علم کلام و مباحث مربوط به فرقه‌های اسلامی است. بخش نخست تاریخ المذاهب الاسلامیة (کتاب حاضر) و کتاب‌های العقیده الاسلامیة و تاریخ الجدل، از این قبیل هستند. همچنین در زمینه ادیان، کتاب‌های مقارنات الادیان، الذیانات القديمة، محاضرات فی النصرانیة و الذعوة الی الاسلام را نگاشته و در خصوص تاریخ پیامبر اکرم (ص) کتاب خاتم النبیین (ص) را در سه جلد (۱۱۲۰ صفحه) و در زمینه علوم قرآنی، کتاب المعجزة الکبری قرآن (۶۴۰ صفحه) را به رشته تحریر در آورده است.^۱

ابوزهره در زمینه مباحث اجتماعی اسلام کتاب‌های فی المجتمع الاسلامی، تنظیم الاسلام للمجتمع، التكافل الاجتماعی فی الاسلام، المجتمع الاسلامی فی ظل الاسلام، العلاقات الذویة فی الاسلام را و از همه مهم‌تر، کتابی که او را در زمره پرچم‌داران تقریب میان مذاهب اسلامی قرار داد، یعنی الوحدة الاسلامیة را در سال ۱۳۹۶ ق نگاشت. تألیفات او در زمینه مباحث فقهی بدین شرح است: بحوث فی الزنا، احکام التَرَکات و الموارث، المیراث عند الجعفریة، شرح قانون الوصیة، تنظیم الاسرة و تنظیم النسل، المملکیة و نظریة العقد، الولاية علی النفس، محاضرات فی الوقف، محاضرات فی عقد الزّواج و آثاره، العقوبة فی الفقه الاسلامی، الاحوال الشخصیة؛ همچنین موسوعة الفقه الاسلامی در دو جلد که به اشراف وی

۱. این کتاب به قلم محمود ذبیحی به زبان فارسی برگردانده شده و با نام معجزة بزرگ، پژوهشی در علوم قرآنی در بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی (ع) در سال ۱۳۷۰ چاپ و منتشر گردیده است.

تدوین آن آغاز گردیده است، و نیز کتاب علم اصول الفقه، و الخطابة اصولها و تاریخها از دیگر تألیفات اوست.

برخی از کتاب‌های ابوزهره، از جمله خلاصه احکام الاحوال الشخصية و الوصايا و المواریث، که بنا به درخواست مرکز آموزش قوانین بین‌المللی در واشنگتن نگارش یافته بود، به زبان انگلیسی ترجمه شده^۱ و برخی دیگر نیز مورد نقد و رد قرار گرفته است؛ از جمله کتاب الامام الصادق (ع) حیات و عصره، آرائه و فقهه که نویسنده توانمند سید حسین یوسف مکی عاملی در کتابی به نام عقیده الشیعه فی الامام الصادق (ع) و ساثر الائمة (علیهم السلام) آن را به کمند نقد در آورده است.

کتاب تاریخ المذاهب الاسلامیه از مشهورترین آثار ابوزهره است که در ۶۷۰ صفحه و زبیری و در دو قسمت تدوین گردیده است. بخش اول به بیان مذاهب سیاسی و اعتقادی اختصاص یافته و بخش دوم تبیین مذاهب فقهی را مد نظر دارد. مؤلف در بخش دوم پس از مقدمه‌ای طولانی درباره ادوار اجتهاد از عصر پیامبر (ص)، صحابه و تابعان، به تشریح مبانی و خاستگاه‌های فقهی هشت تن از بزرگان فقه اسلامی پرداخته و به ترتیب از ابوحنیفه (م. ۱۵۰)، مالک بن انس (م. ۱۷۶)، شافعی (م. ۲۰۴)، احمد بن حنبل (م. ۳۴۱)، ابن حزم (م. ۴۵۶)، ابن تیمیّه (م. ۷۲۸)، زید بن علی (رض) (م. ۱۲۲) و امام جعفر صادق (ع) (م. ۱۴۸)، به عنوان بنیان‌گذاران فقه‌های حنفی، مالکی، شافعی، حنبلی، ظاهری، سلفی، زیدی و شیعه جعفری نام می‌برد.

بخش اول کتاب، که یک‌سوم حجم کتاب را دربردارد و صاحب این قلم، آن را در قالب کتاب حاضر به فارسی برگردانده است، خود شامل چند قسمت است. مؤلف در آغاز به عوامل پیدایش اختلاف در میان امت اسلامی پرداخته و خاستگاه آن را در میان دیدگاه‌های اعتقادی یا موضع‌گیری‌های سیاسی مذاهب جست‌وجو کرده است. از نگاه ابوزهره، عواملی چون دشواری

مسائل کلامی، دخالت تمایلات نفسانی، اختلاف گرایش‌ها، تقلید از پیشینیان، ریاست‌طلبی و تمایل به نزدیک شدن به دربار پادشاهان و بالاخره نژادپرستی و تعصبات قومی و طایفه‌ای، از عمده‌ترین عوامل اختلاف‌های مذهبی در طول تاریخ بوده است. همچنین هم‌جواری مسلمانان با پیروان ادیان گذشته و تشریف‌برخی از آنان به آیین اسلام، بدون آنکه تمامی اندیشه‌های باطل و افکار خرافی خود را کنار گذاشته باشند، ترجمه شدن فلسفه یونان به زبان عربی و رواج آن در میان مسلمانان، وجود آیات متشابه در قرآن کریم — که به تصریح خود قرآن برای آزمودن ایمان مؤمنان بوده — و تفاوت توانمندی‌ها و دیدگاه‌ها در نحوه استنباط احکام شرعی از منابع آن نیز از اسباب فرقه‌گرایی و تفرقه میان صفوف امت اسلامی بوده است.^۱

مؤلف پس از این مقدمه، به فرقه‌هایی که با انگیزه‌های سیاسی در جهان اسلام پدیدار گشته‌اند، می‌پردازد و مذهب شیعه را در کنار فرقه خوارج به عنوان دو گرایش سیاسی که در برابر جمهور مسلمانان قد برافراشتند، مطرح می‌کند و خاستگاه و انشعاب‌های آن دو را بررسی می‌کند. البته روشن است که نمی‌توان فرقه‌ای همچون شیعه را یک فرقه سیاسی صرف قلمداد کرد و از محوریت مسائل اعتقادی در پیدایش و گسترش آن چشم‌پوشی کرد. ایشان سپس به تبیین مذاهب اعتقادی پرداخته، از جبریه، معتزله، اشاعره، ماتریدیه و سلفیه به تفصیل سخن می‌گوید و پایان کتاب خود را به بررسی مذاهب نوپدایی همچون وهابیت، بهائیت و قادیانیه اختصاص می‌دهد.

ابوزهره از طلایه‌داران تلاش در راه وحدت امت اسلامی در دهه‌های اخیر است و در کتاب پراچ خود، الوحدة الاسلامیة، حمایت از وحدت را در گفتار، نوشتار و رفتار، و وظیفه هر مسلمانی دانسته است.^۲ البته تحلیل‌های او درباره خاستگاه مذهب شیعه و بررسی عقاید پیروان مکتب اهل بیت (ع) خالی از اشتباه نیست. او همچنین در کتاب‌های الامام الصادق (ع) و محاضرات

۲. الوحدة الاسلامیة، ص ۵.

۱. تاریخ المذاهب الاسلامیة، ص ۷-۱۰.

فی اصول الفقه الجعفری (ع) سخنانی خلاف واقع آورده و به غلط اموری را به شیعه نسبت داده است.^۱ همچنین در مقدمه کتاب الامام الصادق (ع) به شیعیان توصیه می‌کند که از عقاید باطل خود دست برداشته، راه دیگر مذاهب اسلامی را بپیمایند تا نزد امت اسلامی پذیرفته شوند.^۲ برخی از عقاید باطلی که در این سخن ابوزهره مورد اشاره قرار گرفته، همانند مسئله تحریف قرآن، مبتنی بر نظریات نادری است که در هر مذهبی یافت می‌شود و از نظر خود علمای شیعه مطرود بوده و باطل شمرده شده است و برخی دیگر همچون مسئله متعه و تقیه از مسلمات مذهب شیعه است، که نویسنده بر اساس مذهب خود آن را باطل و بی‌اساس خوانده است.

در عین حال، موضع‌گیری‌های شجاعانه‌ی وی در اصلاح امور دینی و اجتماعی، زبانزد مردم آن دیار بوده و آزاداندیشی و استقلال فکری وی در اظهار نظرهای علمی ستودنی است. او بر خلاف دیگران، فتوای شیعه را در انکار قاعده «عول» - نظریه ابن شهاب زهری - در کتاب المیراث عند الجعفریة (ع) می‌پذیرد و آن را بر دیگر آرا ترجیح می‌دهد.^۳

نکته مهم دیگر اینکه هدف مترجم ترجمه اثری مهم درباره فرق اسلامی بوده و به دنبال نقد نظریات مؤلف نبوده است، اگرچه مؤلف در برخی موارد دچار اشتباهاتی شده، نظیر آنچه در مورد عقاید شیعه اثناعشری مطرح کرده است.

به امید همدلی هرچه بیشتر امت اسلامی، آرزو مند پژوهشگران از این کتاب بهره جویند و کاستی‌های ترجمه آن را به دیده اغماض بنگرند.

ربیع المولود ۱۴۲۴
علیرضا ایمانی

۱. عقیده الشیعة فی الامام الصادق (ع)، ص ۱۰.

۲. الامام الصادق (ع)، ص ۸۰.

۳. المیراث عند الجعفریة، ص ۱۵۹.

مقدمه

ستایش مخصوص خداست. او را سپاس گفته، از او یاری می‌جوییم و
آمزش طلبیده، به سوی او باز می‌گردیم و از بدی‌های نفس خود و
زشتی‌های کردار خویش به او پناه می‌بریم.

برای کسی که خدا هدایتش کند، گمراه‌کننده‌ای نیست و آن‌که خدا
رهمنوش نشود، هدایتگری ندارد. درود و سلام بر سرورمان محمد [ص]
که بعثت او برای جهانیان رحمت بود، و بر اصحاب او که پرچم‌های هدایت
بودند. به آنان اقتدا می‌کنیم که با راهنمایی آنان راه هدایت نمایان می‌شود؛
چنان‌که حضرتش فرموده است: «اصحاب من همانند ستارگان‌اند که به هر
کدام از آنان اقتدا کنید، هدایت می‌یابید.»^۱

از من خواسته‌اند تا در باب مذاهب اسلامی کتابی نگاشته، در آن، از روش
ساده‌نگاری بهره‌جوییم و مسائل پیچیده آن را روشن و به ذهن‌ها نزدیک
سازم تا فرهیختگان در فهم و دریافت کامل مطالب آن گرفتار دشواری نشوند
و سیر تحول اندیشه‌های مذاهب اسلامی را باز شناسند.

مذاهب اسلامی جهت‌گیری‌های متفاوتی دارند. برخی مذاهب اعتقادی‌اند
که در عقاید با هم اختلاف دارند، اما در پایه و اساس متحدند؛ مانند اختلاف

۱. أصحابی كالنجومِ بأيهم اقتديتم اهتديتم.

در مسئله جبر و اختیار و امثال آن، که دانشمندان علم کلام در آن اختلاف نظر دارند، با آنکه همه آنها به اصل وحدانیت معتقدند؛ زیرا مسئله توحید، اساس عقاید اسلامی است و هیچ یک از اهل قبله در آن اختلافی ندارند.

برخی مذاهب سیاسی‌اند؛ مانند اختلاف مسلمانان در انتخاب خلیفه [=مسئله جانشینی پیامبر]. ما در این قسمت، فرقه‌هایی را که با یکدیگر اختلاف دارند و روش فکری هر یک را بیان خواهیم کرد.

دسته دیگر، مذاهب فقهی‌اند که بیان روابط مردم با یکدیگر و رابطه بنده با خدا در قالب عبادت‌هایی که به وسیله کتاب و سنت تشریح شده و مسائلی از این قبیل را به عهده دارند.

از آنجا که شرح و تفصیل هر یک از موضوع‌های پیشین نیازمند چندین مجلد کتاب است، ما روش اختصار و ساده‌گویی را برگزیده‌ایم و بخش نخست کتاب را به بررسی مذاهب سیاسی و کلامی اختصاص داده، تاریخ مذاهب فقهی را در بخش دوم آن عرضه کرده‌ایم. خدای سبحان خود توفیق‌دهنده و هدایتگر به راه اعتدال است. به درگاه او که منزّه و متعال است تضرع کرده، چون گذشته از او درخواست توفیق داریم که او «نیکو سرور و خوب یاور» است.^۱